

Cells-kapsbladet

Föreningen Fängelsemuseet i Gävle

Argång 3, nr 2 dec 2004

I väntans tider – igen!

Bråda dagar har vi bakom oss, bråda dagar har vi framför oss. "Hotell Hamilton" har detta första år varit mycket välbesökt, med drygt 15000 personer. Vilken härlig respons från alla! Denna feedback på vårt arbete ger oss välbehövlig näring, när vi nu är fullt sysselsatta med att projektera för de nya utställningarna i slottshäktet.

Enligt tidsplanen ska vi börja bygga efter nyår och beräknar preliminärt att kunna välkomna er alla till invigning i mitten på juni-05. Utställningens arbetstitel är ännu så länge "Androm till skräck och varnagel" och om denna berättar undertecknad och

vår formgivare Desirée Kjellberg kortfattat i detta nummer av Cells-kapsbladet.

Vid förra sommarens välbehövliga fasadrestaurering av slottshäktet ansvarade Birgitta von Haslingen på Statens Fastighetsverk för den byggnadsantikvariska kontrollen. Hon har forskat i arkiven och hittat mycket intressanta upplysningar om slottshäktets uppbyggnad efter den ödesdigra branden 1727. Tidigare helt okända fakta delger hon oss nu för första gången i en artikel. Barbro Sollbe som i förra numret av Cells-kapsbladet berättade anekdoter om fängelset, återkommer nu med en berättelse om fotbollsspelande pojkar utanför fängelseplanket. Ordförande inleder med information om bl a höstens medlemsmöte.

Katarina Kallings Nilsson

Föreningen Fängelsemuseet i Gävle

Adress: Slottshäktet,
Hamiltongatan 3
802 66 GÄVLE
Telefon: 026-65 44 30
Fax: 026-65 44 30
Mobil: 070-628 01 92
E-post: fangelsemuseet@gavle.to
Internet: www.gavle.to/~fangelsemuseet/

Att bli medlem i föreningen kostar 100 kr per år för enskild, 150 kr för familj och 300 kr för förening. Betalas in på postgiro 27 79 94-0.

Föreningsstyrelse

Ordf: Birgitta Bohlund
Sekr: Katarina Kallings Nilsson
Kassör: Carola Åsblom
Ord. led: Björn Ericsson, Siv Eklöf, Anders Hammar, Kjell Moberg, Rolf Nilsson och Mats Wiberg. Suppl: Karl-Henrik Ström och Anders Jansson. Adjungerade: Peder Mellander och Lars Sjösvärd

Medlemstidningen Cells-kapsbladet

Utkommer med två nummer per år.
Redaktör: Katarina Kallings Nilsson
Layout: Cilla, cbd@spray.se

"Då det begav sig..."

...var rubriken för höstens välbesökta medlemsmöte den 25 oktober.

Siv Eklöf, Sture Sving och Karl-Henrik Ström berättade engagerat och initierat om sina erfarenheter från yrkeslivet på Gävle-fängelset. Tidigare anställda och föreningsmedlemmar i publiken berikade kvällen med ytterligare kunskap och frågor.

Sture Sving erhöll diplom och hedersmedlemskap i föreningen för sin framsynt-het att börja samla och tillvarata föremål från kriminalvården.

Kvällen avslutades med givande samtal över bröd och god soppa på Café Lättings.

Under hösten har bidragsansökningar för byggandet av slottshäktet skickats till Sparbanksstiftelsen Nya, Gästriklands-fonden och Länsstyrelsen. Ansökningarna är mycket väl genomarbetade. Studiebesök på såväl Hotell Hamilton som slottshäktet har arrangerats för de tilltänkta bidragsgivarna, för att visa den kvalitet på utställningarna, som projektgruppen och föreningen vill uppnå. Vi hoppas på positiva svar. Förhoppningsvis har vi fått besked när Cells-kapsbladet når er.

GD Lars Nylén på väg upp ur en av de underjordiska fånghålorna på slottshäktet.

I början av oktober sände föreningens styrelse en inbjudan till den nytillträdde generaldirektören för Kriminalvårdsstyrelsen, Lars Nylén. Han tackade ja! I samband med en resa till olika kriminalvårdsinstitutioner i vår region besökte han även vårt Fängelsemuseum och det planerade museet i slottshäktet. I besöksgruppen ingick förutom generaldirektören, kriminalvårdschef Anders Hedin och häkteschef Gunilla Hellström. Katarina Kallings Nilsson visade museet Hotell Hamilton. Gruppen besökte sedan slottshäktet där formgivare Desirée Kjellberg visade sin modell med utställ-

Fortsättning på sidan 3

Fängelse
museet i Gävle

”Androm till skräck och varnagel”

I slottshäktet kommer du som besökare att möta ett Gävle utan mänskliga rättigheter och försvarsadvokater. Ett Gävle där man var rädd för häxor och för oliktankare. Ett Gävle där man inte gjorde åtskillnad på synd och straff. Helt enkelt ett Gävle på 1600- och 1700-talet.

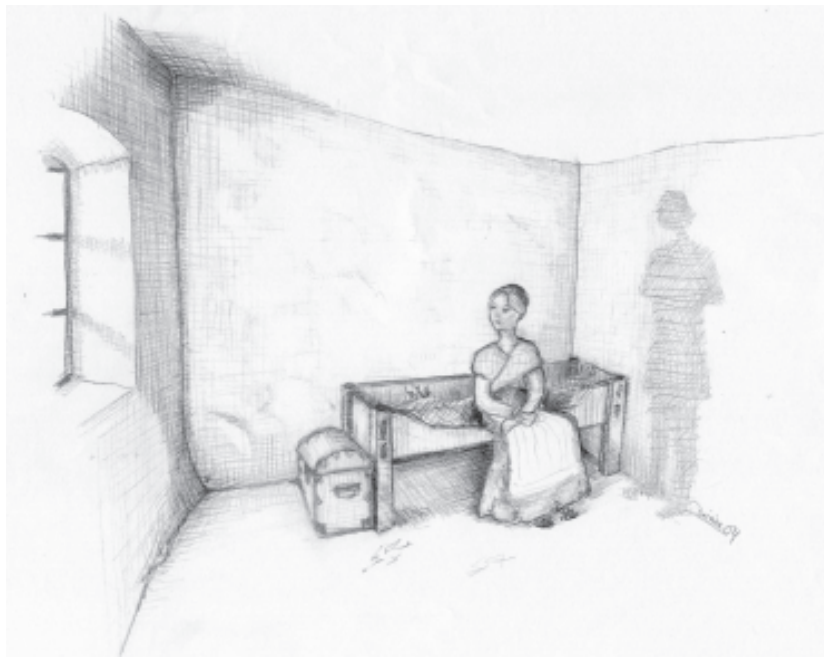
På 1800-talet började man ifrågasätta det gamla straffsystemet, baserat på offentligt verkställda kropps- och skamstraff. Man kan säga att cellfångelsesystemet blev det gamla straffsystemets motsats. Just ordet motsats är nyckelordet för oss när vi bygger de nya utställningarna i slottshäktet. Om det är rent i ”Hotell Hamilton” så kommer det att vara smutsigt i slottshäktet. Om det känns disciplinerat och isolerat i ”Hotell Hamilton” så kommer det att kännas odisciplinerat och utsatt i slottshäktet. Och så vidare.

Dramaturgi

För att ytterligare förstärka skillnaden arbetar vi även med dramaturgi i slottshäktet. Det vill säga, vi skriver ett dramatiskt manus så att besökaren verkligen ska få *uppleva* miljön i slottshäktet och därmed verkligen *känna* skillnaderna mellan de båda straffsystemen. Om ”Hotell Hamilton” känns odramatiskt så ska det vara dramatiskt i slottshäktet. Det dramatiska manuset följer i många delar en traditionell Hollywoodfilms manus. Skillnaden är, att här kommer inte någon Ingrid Bergman eller Harrison Ford ha huvudrollen, utan det blir du som besökare som får axla huvudrollen. Som huvudrollsinnehavare kommer du i utställningen få glimtar av hur det kändes att vara socialt utsatt eller brottsling. Antagonisten, den onde som huvudrollsinnehavaren kämpar emot, är inte som i Hollywoodfilmens värld en psykopat eller massmördare, utan istället samhället och maktbärarna i Sverige på 1600- och 1700-talen. ”Hur överlevde man egentligen denna miljö och detta samhälle?” Så lyder utställningens intrig och det ska du som huvudrollsinnehavare försöka lösa.

Budskap

Även om vi i slottshäktet kommer att berätta kriminalvårdens historia ur ett Gävleperspektiv så är ett av våra budskap att man kan se det stora i det lilla. Vårt valda lokala

Barnamörderskan Sigrid Olsdotter Granlund, år 1777.

perspektiv är också ett Sverigeperspektiv.

Dessutom är vår dåtid, nutid för många människor utanför Sveriges gränser. Vi vill även visa på att mäns och kvinnors historia inte ser likadan ut. I slottshäktet kommer Du att få möta fler kvinnor än i ”Hotell Hamilton”. Kvinnliga fångar i olika situationer, men som alla kämpar ur ett underläge, bara för att de är kvinnor.

Teman

Som en röd tråd genom utställningen använder vi oss utav temat Makt – Vanmakt – Motmakt. Här kommer du att möta de dåtida kropps- och skamstraffen som utmättes. Du kommer också att få möta några av brottslingarna som suttit här. Dessa män och kvinnor, samtliga autentiska fall hämtade ur våra fångrullor från tiden, kommer att skapa en spännande, men samtidigt tragisk bild av vårt förflutna. I den underjordiska fånghålan sitter en fånge i avvaktning på fångtransport till Carlstens fästning i Marstrand år 1707.

I passagen före dödsarresten är religionen i fokus. Här möter oss pietisten Peter Schaefer och den häxanklagade Catharina Bure. Schaefer är den person som suttit fångslad allra längst i vårt slottshäkte. Dödsdömd som religiös avfälling i Åbo, överflyttades han hit till Gävle 1713. Catharina Bure, gift med prosten Fontelius i Heliga trefaldighet, blev 1675 beskyldd för att ha

fört över tjugo barn till Blåkulla. Fler kvinnor i Gävle anklagades också, men Catharina ansågs vara överhäxan och därför extra farlig.

I dödsarresten sitter Sigrid Olsdotter Granlund 1777, rannsakad för barnamord. Hon har dolt sin graviditet och ”lagt barnet å lönn”. Barnamorden ansågs under 1700-talet vara ett av de allra största samhällsproblemen. Hur skulle man få stopp på detta? Förutom Sigrid finns i dödsarresten också en manlig närvaro. För besökaren blir dödsarresten en återvändsgränd. Härifrån går man tillbaka igenom passagen med Bure och Schaefer, för att sen gå in i den arrest som tidigare var iordningställd som kyrka. Här är predikanten Erik Jansson från Biskopskulla huvudperson. I slottshäktet satt han 1844-45 flera gånger anklagad för brott mot konventikelplakatet. Erik Jansson blev sedan den som ledde den första utvandringstågen från Sverige. Gävle var utfartshamnen. I Amerika bildade han kolonin Bishop Hill.

Från Erik Janssons arrest ska besökaren kunna gå ut igenom en dörr som vi ska ta upp in till en mindre arrest som finns vid sidan om huvudentrén. Där inne ska vi bygga upp en liten museibutik, vilken kommer att bli en viktigt komponent i museiverksamheten.

Katarina Kallings Nilsson
och Desirée Kjellberg

Nya rön om slottsarrestens tillkomst

Efter att ha medverkat vid fasadrenoveringen av slottsarresten har jag varit intresserad i byggnadens tillkomst. Mycket arkivmaterial både centralt och regionalt har förkommit eller förstörts vilket bland annat framgår av boken "Slottshäktet som blev Fängelsemuseum" av Birger Lindroos och Jan G Ljungström. Av en tillfällighet hittade jag handlingar om slottsarresten i dåvarande landshövdingen Carl Gustaf Bielkes privatarkiv.

Då slottet och slottsarresten brann 1727 var en myndighet ansvarig för utformningen av statliga byggnader. Överintendenten arkitekt Nikodemus Tessin dy som innehade tjänsten var sjuklig och hans närmaste medarbetare den unge Carl Härleman befanns sig på studieresa i Europa. Den ny tillsatte landshövdingen hade således svårt att hitta en kunnig person som kunde göra ett förslag till en slottsarrest. Bielke bodde i Stockholm och fick där kontakt med Johan Eberhard Carlberg som i maj 1727 tillträtt stadsarkitekttjänsten i staden. Carlberg hade stor erfarenhet av byggnadsfrågor efter 10 år som stadsarkitekt i Göteborg. Han skulle vara verksam med Stockholms modernisering i över 40 år. Troligen beställde Bielke ritningar till en murad slottsarrest redan detta år. Statsmakterna beviljade till slut 14 236 d kmt eller ca 7 000 d smt till slottsarrestens uppbyggande efter det kostnadsförslag som bifogats ritningen. Ritningen har dock ej återfunnits.

Eftersom Bielke inte fanns på plats i

Detalj av Linnerhjelm's akvarell från 1787. Visserligen är bilden mycket liten och lätt till karaktären, men de fem fönstren på långfasaden och sadeltaket med två skorstenar framgår precis som senare uppmätning anger.

Gävle var det praktiskt att någon höll i hela projektet. Arbetet utfördes därför på entreprenad med rådmannen i Gävle Jürgen Folcker som ansvarig entreprenör. I dag får vi vara tacksamma över detta, för det innebär att det finns några brev som i brist på ritning ger klarhet i hur byggnaden utformades. Bygget startade 1731 och Folcker skriver bl a att de befintliga källarna inte var välvda och i så dåligt skick att de helt måste muras om. Detta förklarar varför uppmättningsritningen över källarna, som finns publicerad i ovannämnda bok, inte till sina mått stämmer med dagsläget. Dessutom verkade det inte lämpligt att ha tre dörrar i bottenvåningen. Två gjordes till fönster och fönstren skulle ha större öppning än vad som föreslagits på ritningen. Tre fönster gjordes dessutom med kittbågar, sådana vi använder i dag, vilket var en stor nyhet på marknaden vid denna tid och knappt ens förekom på bostadshus eller palats i Stockholm. Folcker verkar överhuvudtaget ha varit en praktisk man som bl a föreslog för-

ändringar som till exempel ett enkelt sadeltak med gavlar på huset i stället för valmat tak. Takmaterialet diskuterades också. Folcker önskade taksten dvs tegelpannor som skulle tjärbestrykas för att få längre livslängd. Det blev tegel vilket liksom takformen syns på Linnerhjelm's akvarell.

Landshövdingen följde trots avståndet bygget genom sina tjänstemän på platsen och föreslog både att innertaken skulle panelas på undersidan och att trossbottarna skulle fyllas. Folcker meddelade i augusti 1732 att byggnaden var färdig och begärde samtidigt betalt med 1 000 d smt för de extra kostnaderna för bl a ovan angivna förändringar.

Därmed hade den första stenbyggnaden inom slottsområdet blivit färdig. Den skulle följas av ett kanslihus, den östra flygeln färdig 1738, anstalter för att ta slottsruinen i anspråk från 1740- till 1760-talen och ett stall och vagnshus byggt 1753, den västra flygeln, som nedan syns i förgrunden.

Arkitekt Birgitta v Haslingen

Fortsättning från sidan 1 "Då det begav sig..."

ningsförslaget för museet i slottshäktet. Generaldirektören var mycket intresserad och positiv till vår verksamhet.

Vid en kopp kaffe i slottshäktets stora arrest förde gäster och styrelse samtal om museets nuvarande status i kommun och län samt framtida ekonomiska möjligheter att verka och utvecklas.

Vi ser fram emot ett spännande och lyckosamt arbetsår 2005.

En god jul tillönskas alla medlemmar!

Birgitta Bohlund, ordförande

Ordförande överröker ett diplom till Sture Swing, idag nybliven pensionär från sitt arbete på Gruvberget, kriminalvårdens kurs- och semesteranläggning i Hälsingland. Styrelsen vill med hedersmedlemskapet tacka Sture för hans insatser under tidigt 70-tal, då han började rädda undan föremål från fängelset och lagra dessa i arresterna på slottshäktet. Han började iordningställa allt för att kunna visa det för intresserade. Grunden var lagd till det fängelsemuseum, som Birger Lindroos kom att utveckla och driva vidare.

Fotboll över fängelseplanket

Före den s k Södersaneringen i Gävle hade Södra Trädgårdsgatan ungefär nuvarande Hamiltongatans sträckning längs slottets sydsida och vidare västerut. Mellan slottet och fängelset ledde Trädgårdsgårdsgård ner mot Gavleån. Fängelset hade en yttre gård som sträckte sig västerut fram till Borgmästarplan vid Gammelbron - denna mark togs på 1950-talet i anspråk för länsstyrelsens byggnad.

Betrodda och "ofarliga" fångar kunde utnyttja denna yttre gård, som avgränsades av ett ca 2 m högt rödmålat plank, för fritidsaktiviteter.

Stig-Ove Wiberg, född 1936, flyttade med sin familj till Södra Trädgårdsgatan 21 ca 1943-44 och bodde där till ca 1950; sen skulle ju Söder "saneras", dvs rivas. Det var ett vitmålat tvåvånings trähus där familjen Wiberg bodde i övervåningen, i två rum och kök.

Söder var ett backigare område än det är i dag. Wibergs hus stod på en liten upphöjning från gatan. Från bostaden kunde man se över gatan ner på fängelsegården, där fångarna spelade fotboll. Stig-Ove med kompisar gjorde detsamma på andra sidan planket. Ibland hamnade pojkarnas fotboll på fängelsegården. Pojkarna kunde då klättra över planket och hämta den. Och fängelsebollen flög ibland över stängslet och ut i friheten - varvid någon intern klättrade ut, hämtade den och tog den tillbaka samma väg.

Vid denna tid bodde fängelsechefen direkt öster om fängelset, på andra sidan Trädgårdsgårdsgård, i den byggnad som kallas Slottsbacka och som nu är ett pågående utvidgningsprojekt för Fängelsemuseet. Man kunde då se fångar sysselsatta med att - utanför den bastanta muren - klippa fängelsechefens gräsmatta.

Inne på fängelsetomten fanns inte bara en fotbollsplan utan även ett trädgårdsland.

Allt var förstås inte idyll. Men idyllen fanns.

Barbro Sollbe

Fotbollsgrabbar i kortbyxor och golfbrallor, fotograferade framför fängelseplanket. Fr v ses Torbjörn Johansson, lillebror Bengt Ola Wiberg, storebror Stig-Ove Wiberg och Janne Karlsson.

Föremålsförvärv

Kriminalvårdsstyrelsen i Norrköping tvingades förra året lägga ned sitt eget fängelsemuseum. Nordiska museet, som statligt ansvarsmuseum, var därför dit och hämtade sådana föremål som de inte tidigare hade i sina samlingar.

Kvar blev en hel del dubletter som KVS, genom Inga-Lill Fong-Karlberg, önskade skänka till oss. Med begränsade lagringsutrymmen och resurser, men ändå oerhört glada och stolta över erbjudandet, åkte vi i våras ner med en stor bil för att se vad som

fanns kvar. Med fullastad bil återkom vi till Gävle. Våra samlingar är nu kompletterade med bl a latrinkärl i keramik, bärbara toaletthinkar, spottkoppar och många unika klädesplagg för både manliga och kvinnliga fångar. Förutom dessa föremål skänks det även till oss en stor mängd föremål och arkivmaterial från privatpersoner, som i sitt antal inte låter sig omnämnas här utan istället kommer att presenteras i årsberättelsen för 2004. Vi riktar ett stort tack till alla er och Kriminalvårdsstyrelsen! Vi lovar att förvalta och vårda pundet.

Katarina Kallings Nilsson

Tack!

Cilla Eriksson, tidigare Bohlund, som skapat föreningens logotyp och svarat för Cellskapsbladets layout, avslutar i och med detta nummer sitt arbete för föreningen pga flytt till Hälsingland. Logotypen är mycket uppskattad som museets varumärke.

Styrelsen tackar henne varmt för kompetent och ideell hjälp!

Styrelsen för Föreningen
Fängelsemuseet i Gävle

Cellskapsbladet sponsras av

Gävle Offset